

Rané křesťanství a politika

(Dějinný vliv a vnitřní předpoklady)

1. Úvodem

Zkoumání sociálního a politického potenciálu raného křesťanství nám pomůže pochopit kulturní a společenský vývoj Středomoří a Evropy od pozdní antiky až po vznik moderních demokracií.

Politický vliv rané církve byl nepřímý a za tehdejších poměrů zcela specifický, zakotvený ve veřejném vystoupení a učení Ježíše Nazaretského, v povelikonoční zkušenosti jeho stoupců a v jejich schopnosti teologické reflexe.

Nepřímý charakter křesťanského vlivu v prvních dvou stoletích znamená, že křesťané ovlivňovali společnost tím, že jejich obce vytvářely nové modely vztahů, které jejich okolí mohlo přebírat. Církev byla společností ve společnosti a tím své okolí inspirovala i provokovala. Kromě zřetelného přiznání ke Kristu měli křesťané jen několik společných konkrétních instrukcí pro chování v židovské a pohanské společnosti, do níž vstupovali jako nový prvek. Komplexní politické projekty vznikly až na konci starověku. Zahajuje je Augustinovo dílo o Boží obci (*De civitate Dei*), jímž nová etapa křesťanského působení v dějinách začíná. Nebylo to však jediné možné domyšlení starších impulzů, na něž se nyní soustředíme.

Až do sklonku prvního století patřila většina Ježíšových stoupců k synagoze. Již ve třicátých letech je však okolí rozeznalo jako zvláštní skupinu – Kristovce (Χριστιανοί; Sk 11,26) a před koncem prvního století se to stalo jejich vlastním sebeoznačením (Sk 26,18; 1Pt 4,6).

2. Význam dějin

Zvláštním rysem křesťanství je jeho soustředění na osobu Ježíšovu. Je uctíván jako Mesiáš (Kristus) a dostává se tak do blízkosti Boží: Řecké slovo κύριος (Pán) užívali Židé mimo jiné jako opis Božího jména (tetragramu) a Ježíš se dokonce stal adresátem modliteb (μαράνα θά – Přijď, náš Pane! 1K 16,22), a to i přesto, že křesťané dobře věděli, že byl člověkem, a Pavel píše, jak v Jeruzalémě navštívil jeho bratra Jakuba (Ga 1,19). Význam

Ježíšův vyjadřovali různými způsoby. Ztotožnili ho s apokalyptickým Synem člověka a jeho nové působení po velikonocích chápali jako začátek apokalyptického vzkříšení a anticipaci nového věku, který bude otevřen posledním soudem (1Te 1,10). Důležitou roli hrálo pojetí jeho smrti jako oběti za lidské hříchy. Na počátku druhého století však Ignatios z Antiochie vytvořil teologický koncept jeho vystoupení jako zjevení Božího (φανέρωω – Magn 8,2). Znamenalo to, že Bůh se zjevuje nepřímou v průběhu dějin. Nikoli dějin jako celku, ale v jejich konkrétním úseku, v místě a čase spojeném s Ježíšem. To slouží jeho svědkům k orientaci v tom, co v dějinách odpovídá Boží vůli a co je odcizením, hříchem. **Tím dějiny nabývají zvláštní význam.**

Ve skutečnosti se tu jen dovršuje tradice zjevovatelských vyprávění z židovské bible (Zákona a Proroků), která také umožňovala zhodnocení situace v dějinách.

Svědkové takových zjevení stejně jako jejich pozdější vypravěči nebo zapisovatelé nejsou pro své poznání zakladatelského „mýtu“ nijak mravně privilegováni. Musíme přiznat, **že vědomí vyvolení bylo u některých svědků Božího zjevení v židovské i křesťanské tradici vnitřním nebezpečím.** Obranou proti takovému vědomí duchovní nadřazenosti byla vyprávěná svědectví ze Zákona a Proroků o porážkách Izraele způsobených jeho vlastním selháním (deuteronomistická tradice); také evangelia nezastírají selhání Ježíšových žáků (učedníků). **Byla to tato realistická a sebekritická (kající) tradice svatých textů (Písma), která křesťanům umožnila realisticky uvažovat a komunikovat s okolím.**

3. Ježíšovo učení a kázání: zaslíbení a vize

Sebekritická deuteronomistická tradice biblického pohledu na dějiny vrcholí Ježíšovým učením, které zavrhuje ideu království Božího jako vnitrodějinné skutečnosti. Jeho království Boží (Boží vláda) je eschatologickou skutečností, přichází na konci věků. I když do dějin zasahuje a je „blízko“ (Lk 10,9), v Ježíšově příběhu vstupuje do dějin, přichází k nám (Mt 12,28parr [Q]) z budoucnosti, ne historickým vývojem, řekli bychom, že jde o advent (*adventus*), jehož cílem je nastolení nového věku ve všem stvoření (Mk 4,30–32par). „Věřit“ znamenalo pro Ježíše vzít vážně tuto nenásilnou moc Božího království jako vítěznou sílu dějin, kterou nelze nikdy zcela potlačit a jejíž zaslíbení se vztahuje i na protivníky (Lk 6,27par [Q]).

Ježíšova víra (spolehnutí na Boží zaslíbení) byla spojena s celostnou vizí vyjadřovanou souborem metafor a podobenství: taková vize je nutným předpokladem pro mobilizaci sil v dějinách.

Politický ohlas jeho učení potvrzuje skutečnost, že byl odsouzen jako davidovský král – Mesiáš (Mk 15,26), a to i přesto, že roli politického mesiáše nikdy nepřijal (Mk 8,29.33). Za projev mesiášské autority mohla však být pokládána jeho radikální relativizace některých předpisů Zákona (Mk 7,14–23par) i samotného chrámu (Mk 14,58; 15,39), patrně ve srovnání s eschatologickým chrámem, který očekávali proroci (Ez 40–47), nebo s vizí bezprostřední Boží přítomnosti mezi lidmi (Zj 22,21). Kontroverzní bylo jistě i to, že zaslíbení království Božího vztáhl také na pohanské národy: „...mnozí od východu i západu přijdou a budou stolovat s Abrahamem... v království nebeském; ale synové království budou vyvrženi ven do tmy“ – Mt 8,11–12par (Q). **Tento inkluzivní charakter Ježíšovy vize se stal rozhodujícím předpokladem křesťanského vlivu v dějinách.** Dosud působí jako impuls k obnově církve a dosud jej odmítají všichni fundamentalisté a ti, kdo víru interpretují jako ideologii.

Největší tíha Ježíšovy smrti je v nesplněném očekávání brzkého příchodu království Božího. Ježíš jeho nastolení očekával ještě za doby svého života (Mt 10,23) a jen hluboký vztah k Bohu jako Otci („Bože můj...“) jej zachránil od naprostého zoufalství („proč jsi mne opustil“ – Mk 15,34par). Tuto krizi nesmíme zastítnit a musíme ji tematizovat, abychom pochopili, proč se Ježíš i přes toto selhání vlastního odhadu a následné zklamání mohl stát tak klíčovou postavou lidské naděje. Není to snadná otázka. Jisté je, že **nejspolehlivěji můžeme dějinné projekty testovat tím, že zkoumáme, proč a jak přežily svou vlastní krizi.** Jinak řečeno: Jak se zachovaly ve chvíli, kdy ti, pro něž jsou určeny, byli bezmocní a pasivní. Jen takové projekty mohou ve vhodných chvílích také trvale mobilizovat lidskou aktivitu. Křesťanský projekt prochází dějinami a stále se obnovuje proto, že tímto testem prošel hned na začátku.

4. Velikonoce: Evangelium jako společenská síla

Ježíšovi první povelikonoční stoupenci byli Židé a jejich programem byla, podobně jako u Ježíše, reforma Izraele. Na rozdíl od Ježíše však vycházeli z toho, že Ježíše výslovně vyhlásili za krále nového věku, To byla odvážná inovace, která jen nepřímou mohla navázat na Ježíšovo vědomí jedinečného poslání. Ze zvěstovatele se stal zvěstovaný a eschatologické očekávání se

rozštěpilo na dva póly. Již je známo, kdo je Mesiášem a jaká je jeho povaha, nový věk pokoje a spravedlnosti však dosud nenastal. J. B. Souček to nazval „rozdvojenou eschatologií“, a Americe se dnes mluví o „teleskopické eschatologii“. Jde o inovaci, kterou vyvolala velikonoční zkušenost: Ježíšovi stoupenci prožili po velikonočních novou přítomnost svého učitele, která je posilovala nesrovnatelně více než vzpomínka na jiné postavy minulosti. Ježíšovo působení se po ukřižování znásobilo. Začal znovu působit jako subjekt, který získává vliv na nové lidi.

Většina křesťanů tuto zkušenost s Ježíšem vyjádřila výrokem o jeho „vzkříšení“. Šlo o metaforický výraz, protože nešlo o vzkříšení z mdlob ani o resuscitaci. Šlo o nový začátek. Neviděli v tom ojedinělý zázrak ve smyslu mirákula, ale to, čemu se, jak jsme již pověděli, od druhého století začalo říkat „zjevení“. Na rozdíl od zjevení jako apokalyptického literárního žánru šlo o „zjevení“ ve věroučném smyslu, o odhalení nejhlubší povahy veškerého dění v přírodě a v dějinách, zejména toho, které se týká lidí, jejich naděje a projektů. Ježíšův příběh začal být chápán jako naplnění dějinného pohybu, o němž mluvil Zákon a Proroci, ano, Ježíš byl prohlášen za prostředníka stvoření, jehož povaha dává smysl celému pohybu veškerenstva. **Především to znamenalo, že Bůh, který vzkřísil Ježíše, je ručitelem moci a konečného vítězství všech sil, které odpovídají tomu, co reprezentoval Ježíš:** každý křest předjímá a zaslubuje křtěnci nový život s Kristem (Ř 6), každé žně ukazují, jak základem života je Boží stvořitelská síla, která dává vzrůst zrnu v stéblo a klas. Je to ta síla, s níž musíme na rovině dějin počítat, abychom pochopili proč nakonec běh dějin určují bezbranní učitelé a myslitelé a proč se pomocníci chudých a nemocných stávají trvalou a nesporně se prosazující silou dějin, schopnou čelit náporu číselně mnohokrát silnějšího zla a odcizení. Velikonoční víra ve vzkříšení v sobě zahrnuje jistotu, že Ježíšův příběh je vrcholným projevem tohoto pohybu, zárukou jeho konečného vítězství a klíčem k pochopení jeho smyslu. To není žádný vyčerpávající nárys křesťanského učení o záchraně člověka (soteriologie), je to jen určení místa, z něhož musí naše reflexe vycházet.

O dějinách jako celku nedovedeme uvažovat, protože jsme jejich součástí. Židovská a křesťanská tradice se s tím vyrovnávají tím, že předjímají Boží soud a konec dějin (2K 5,10). **Dějiny tak přestávají být změtí dobrého a zlého a stávají se prostorem boje proti odcizení s jediným vítězem.** Proto mohl apoštol Pavel chápat utrpení křesťanů jako porodní bolesti nového věku (Ř 8,18). To je základ politického působení evangelia.

Základní politický přínos raného křesťanství nespočívá v žádné nové politické taktice (model politické strany). Z této oblasti můžeme od prvních křesťanů převzít jen několik prvků. – Více prvků raně křesťanských struktur odpovídá modelu hnutí, které může sjednotit více skupin a spojovat nebo následně užívat více způsobů působení. – Horizont, který motivuje působení křesťana v dějinách, však přesahuje dějiny a zakládá především společný postoj k životu. V tom si uchovává základní kontinuitu, ale je také otevřený k novým interpretacím, což církve často podceňovala i potlačovala. Přesto se tato tendence nepřestává projevovat, vyvolala reformy i reformace a dala církvi schopnost přežít řadu krizí.

5. Sociální struktury a jejich teologický smysl

Řekli jsme, že křesťané původně žili v rámci synagogy jako zvláštní frakce. Často však byli trestáni jako heretici a začali se proto častěji shromažďovat v „domech“ (οἶκος) – v domácnostech zahrnujících tři generace rodiny, služebnictvo, otroky, klienty a hosty. Často byl křesťanem sám pán domu, římském pojetí *pater familiae* (např. Ř 16,3–4), ale stávalo se, že ve svém domě toleroval křesťanské společenství, i když sám křesťanem nebyl (Ř 16,10b.11b). Tak se **Ježíšovi stoupenci šířili v nejnižší a základní rovině společnosti**. Rozhodující sociální skupinou křesťanského hnutí (vznikající církve) bylo však spojení více domovních společenství v místní křesťanské obci – 1 K 14,23. Její řecké označení (církve, ἐκκλησία) přešlo již koncem 1. století na celé křesťanské hnutí. V takových shromážděních slavili večeři Páně (eucharistii) a křtili neofyty. Problém byl s prostorem pro jejich sejití. Scházeli se ve větších domech bohatších patronů, ale často zřejmě i v najatých místnostech.

Protože za Mesiášův lid se pokládali Židé, „děti Abrahamovy“, cesta mezi Ježíšovy stoupence, pozdější církve, vedla přes židovství, tedy přes obřizku mužů. Po kompromisních řešeních tohoto problému (tzv. apoštolský dekret) **přišel apoštol Pavel (Pavel z Tarsu) se zásadním řešením: za děti Abrahamovy prohlásil všechny, kdo věří Bohu Abrahamovu (konkrétně v tom, jak se projevil v příběhu Ježíšově) tak jako kdysi Abraham, když mu byla sdělena slavná zaslíbení (Ř 4). To umožnilo integrovat do církve bývalé pohany a současně v ní uchovat židovské dědictví – židovskou Bibli, později nazvanou Starý zákon. Tento přístup se prosadil v širších křesťanských kruzích až koncem 1. století, po pádu Jeruzaléma r. 70, kdy křesťané začali být vyhošťováni ze synagog. Tradiční předpoklad,**

že integrace postupovala lineárně z Jeruzaléma, neodpovídá skutečnosti. Integrace Ježíšových stoupců byla důsledkem jejich vyhoštění ze synagogy a jejím východiskem byly pavlovské křesťanské obce soustředěné hlavně na východě Malé Asie.

Úspěšný misijní rozvoj církve byl tedy provázen zakotvením v základních společenských buňkách na bázi, otevřením vůči ne-Židům a vědomým uchováváním tradice, která sahala daleko do minulosti. To byly předpoklady pro to, aby církev inspirovala život společnosti jako celku.

6. Politické prvky teologického projektu

Klíčová role Ježíše vedla k podřízení všech vztahů vztahu křesťanů k Ježíšovi a všech hodnot a každodenní životní odpovědnosti k hodnotám zahrnutým v jeho učení o království Božím. Model Ježíše jako učitele a všech jeho stoupců jako bratří a sester v rodině vyvolal silnou tendenci ke kompenzaci sociálních rozdílů a v Jeruzalémě dokonce došlo k pokusu o společenství majetku (Sk 2,41–47; 4,32–35). Solidarita s chudými provází církve po celou dobu její existence (2 K 8,1–9,15). Vědomí, že vzniká nový celek, v němž „už není rozdíl mezi Židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou“ (Ga 3,28) znamenalo, že „nesmíte dělat rozdíly mezi lidmi“ (Jk 2,1) a že „Bůh nikomu nestrání“ (Ř 2,22). **To jsou motivy, které byly a jsou v církvi často a na mnoha místech potlačovány, ale zůstávají impulsem k reformám a dnes mohou být specificky křesťanským přínosem pro teorii demokracie.**

Na rozdíl od Ježíšova očekávání poutě národů na Sion, tedy dostředivé, centripetální misie (Mt 8,11 par [Q]; srv. Za 9,20–23), museli křesťané tentýž záměr uskutečnit v opačném pohybu – vnesením Ježíšova evangelia do nových oblastí, tedy odstředivou, centrifugální misí (Mt 18,20 a srv. S 28,19). **Nešlo však o misii ve formě propagandy a agitace, šlo o vliv, který se opíral o křesťanské buňky** v domovních společenstvích a křesťanských obcích, v nichž nově příchozí mohli nalézt skutečný domov (1 K 14,23–25).

Odsunutí viditelného návratu Ježíše (parúsie) a příchodu nového věku, který Ježíš očekával v blízké budoucnosti, vyvolalo potřebu praktických napomenutí k vytrvalosti (ὑπομονή) a nezbytnost vyrovnávat se s vojenskou, politickou a administrativní mocí Říma. Křesťané postupně odmítli únikovou taktiku, která se soustředila na duchovní zpřítomnění království Božího ve víře a v duši křesťana (1 K 4,6–13). Zřejmá byla pozitivní funkce

Říma v zajištění osobní bezpečnosti (vymýcení pirátů), komunikací (stavba silnic, které byly páteří křesťanské misie) v jednotném peněžnictví a obchodu a apoštol Pavel vyzval k respektu vůči vládnoucí moci (Ř 13,1–7; srv. 1 Pt 2,13–17). **Nebylo to jen nezbytné přizpůsobení, ale i aktivní misijní strategie – viditelné znamení světu, že nové hnutí není ohrožením lidského rodu, že nese skutečnou dobrou zprávu, evangelium.**

Že nešlo o politický oportunistus, lze doložit tím, že Pavel podobně argumentoval při řešení problému křesťanů žijících v manželství s pohanskými partnery (1 K 7,13–16): křesťanské ženy nemají vzdorovat svým pohanským manželům a poslouchat své pohanské muže, protože tak je mohou získat beze slov svým chováním (1 Pt 3,1). Pavel tak pokračoval v tradici Ježíšově, podle něhož je třeba dávat císařovi císaři (peníz daně a občanskou poslušnost): Mk 12,17parr; TomEv 100; Egertonův papyrus 2,2r. – **Křesťané tak vytvořili svůj vlastní sociální svět** (tzv. counterculture), **ale vnitřní tendence evangelia je chránila před násilným odporem** vůči většinové společnosti (contra-culture – terminologie K. A. Robertse v interpretaci V. K. Robbinse). Ve Sk 5,38–39 nabízí autor pohanským nositelům moci strategii jednání s křesťany: „Nechte tyto lidi a propusťte je. Pochází-li tento záměr a toto dílo z lidí, rozpadne se samo. Pochází-li z Boha, nebudete moci ty lidi vyhubit.“ Křesťané se modlili za krále (1 Tm 2,1–4), ale nemodlili se k vladařům, kteří vyžadovali božskou úctu. Janovský Ježíš říká Pilátovi: „Neměl bys nade mnou moc, kdyby ti nebyla dána shůry“ (J 19,11).

Zvláštní roli při formování sociální strategie hrála křesťanská eschatologická naděje. Vykládalo se to často jako únik z dějin. To však k podstatě křesťanství nepatří. Apoštol Pavel musel tesalonickým křesťanům vysvětlit, že jejich víra zahrnuje také naději ve smrti (1 Te 4,12–18) a v epistole Filipským mluví zase tom, jak musí potlačovat svou touhu po smrti a věčném klidu, aby mohl přece jen dál žít a uplatnit svou odpovědnost za adresáty listu (Fp 1,21–26).

Věčný život neznamena nekonečný posmrtný život. Čas je kategorií časnosti, ne věčnosti. Věčnost znamená nový rozměr života – mimo jiné život soustředěný na vzájemné (sociální) vztahy. Prakticky **musíme při interpretaci křesťanského očekávání věčného života vycházet z toho, že konkrétní lidský život nesmí nikdy být užít jako nástroj k dosažení jiných cílů: vybudování říše, vytváření nové spravedlivé společnosti, ani k splynutí s bohem. Cílem není spojení s Bohem, ale společenství člověka a Boha.** – Metafora setkání tváří v tvář (1 K 13,12) nebo jména zapsaného v knize života (Zj 21,17; Žd 12,23) – to jsou dva znaky, které

i dnes patří k průkazu identity (jméno a fotografie obličeje) a demonstrují roli individua v křesťanské tradici, protože jen z neopakovatelných individuí je možno vybudovat pevné společenství

Příznačná je volba sebeoznačení křesťanů jako církve – ἐκκλησία – v Septuagintě je to překlad hebrejského *káhal* – shromáždění lidu (Izraele). Nicméně v řecké společnosti znamenal výraz ἐκκλησία shromáždění svobodných občanů městského státu (*polis*). To bylo neobvyklé, protože náboženské společnosti se nazývaly θίασος, ἕρανος nebo τελετή. Ἐκκλησία jako křesťanské sebeoznačení vyjadřovalo veřejný nárok nového hnutí. Církev nevycházela z tajemných obřadů, jak to bylo v helénistických náboženstvích (Sk 20,27).

Pokusili jsme se prezentovat některé typické rysy křesťanské církve v jejím nejstarším období. Omezený prostor nám nedovolil analyzovat jejich vzájemné propojení nebo si všimnout toho, v čem se křesťané přizpůsobili svému náboženskému okolí. Později se mnoho z toho, o čem jsme mluvili, ocitlo v pozadí. Ale rozhodující rysy Ježíšova vystoupení byly zachovány v kanonizovaných textech a církev se jich již nemohla zbavit. Staly se impulzem k reformám a základem zdravé teologie. Jedním ze záměrů těchto našich pozorování a úvah bylo demonstrovat vnitřní moc postojů vycházejících ze zkušenosti víry a jejich převahu nad ekonomickými zákonitostmi, které se staly základem společenské teorie v minulém období.